

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО ТА СІМЕЙНОГО ПРАВА

Керівник секції: завідувач кафедри цивільного права,
доктор юридичних наук, професор Є. О. Харитонов

Секретар секції: професор кафедри цивільного права,
доктор юридичних наук, професор О. І. Сафончик

ХАРИТОНОВ ЄВГЕН ОЛЕГОВИЧ

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
завідувач кафедри цивільного права, доктор юридичних наук, професор*

АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ОНОВЛЕННЯ ЦК УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

У зв'язку з євроінтеграційними устремліннями України та зумовленою ними необхідністю адаптації українського законодавства до європейського приватного права, згідно з постановою Кабінету Міністрів України «Про утворення робочої групи щодо рекодифікації (оновлення) цивільного законодавства України» від 17 липня 2019 року № 650, майже три роки тому почалася підготовка до реалізації цього амбітного проекту. Перебіг зазначеного процесу сповільнювала пандемія коронавірусу, але усе ж була розроблена офіційна концепція оновлення (рекодифікації) цивільного законодавства [1], відповідно до якої надалі тривала робота над проектами внесення змін у окремі книги ЦК України.

Повномасштабна російська військова агресія вплинула на всі аспекти буття українського суспільства, у тому числі, звісно, й на функціонування правової системи України та визначення напрямків удосконалення цивільного законодавства. Це зумовлює доцільність уточнення концепції оновлення (рекодифікації) цивільного законодавства з погляду оцінки її відповідності потребам сьогодення.

Неможливо згадати тут усі проблеми, які при цьому виникають, але можна визначити динаміку методологічних імперативів, що забезпечують теоретичне підґрунтя оновлення цивільного законодавства.

Як свідчить досвід трьох місяців активних бойових дій, у таких умовах особливого значення набуває антропологічний підхід, що має перебрати на себе роль методологічної основи рекодифікації. Зростання

його значення пояснюється тим, що цивільні права та інтереси людини (приватної особи) в умовах війни (бойових дій, окупації, вимушеного переміщення з місць постійного проживання тощо) постійно зазнають негативного впливу. При цьому захист цивільних прав та інтересів істотно ускладнюється обмеженими можливостями звернення за юрисдикційним захистом чи взагалі відсутністю такої можливості. Остання обставина зумовлює доцільність детального визначення статусу людини, як приватної особи, а особливо визначення способів захисту цивільних прав та порядку їхнього здійснення у особливих умовах.

Водночас, варто зауважити, що, попри досить активне обговорення «євроадаптаційних» та «нормативно-юридичних» аспектів оновлення цивільного законодавства у цій сфері, поза увагою вітчизняних цивілістів до останнього часу залишалися антропологічні та «ментально-ціннісні» виміри цього процесу. Таке ігнорування антропологічної ідеї приватного права, котре за своєю сутністю є «правом приватної особи», на рівні законотворчості загрожує втратою актами законодавства їхньої «приватноправової методологічної ідентичності».

Наслідком є те, що людина, як приватна особа, як суб'єкт цивільних прав та обов'язків, у ЦК України (втім, так само й у низці інших цивільних кодексів) фактично перебуває на другому плані, бо норми, присвячені їй правовому статусу, містяться серед інших Загальних положень книги I Кодексу.

При цьому питань власне визначення статусу фізичної особи стосується усього. Так, фізичній особі присвячено 56 статей (включно з 25 статтями, що регламентують опіку і піклування, які, фактично є окремими інститутами). Для порівняння варто згадати, що юридичній особі відведено 87 статей. І навіть, існування 47 статей книги II ЦК України, спеціально присвячених особистим немайновим правам фізичної особи, не надто поліпшує ситуацію, тим більше, що їхня відокремленість від загальних положень ЦК про фізичну особу виглядає нелогічним.

Офіційна концепція оновлення цивільного законодавства не містить пропозицій щодо зміни підходів до регулювання цього питання, фактично зберігаючи ідею другорядного значення норм, які визначають статус людини як приватної особи.

Зауважимо, що в альтернативних концепціях оновлення цивільного законодавства пропонувалося у книзі I «Загальні положення» розділ про фізичних осіб «доповнити двома напрямками регулювання: сімейні відносини та особисті немайнові права, що також було б логічним і містило б комплексне регулювання правового становища цих суб'єктів». При цьому, оскільки положення про особисті немайнові права фізичних осіб мають стати підрозділом глави 3 «Фізичні особи», книгу II ЦК пропонується присвятити спеціально регулюванню «корпоративних відносин» [2].

Оцінюючи такий підхід, зауважимо, що, попри певну раціоналізацію структури ЦК (групування норм, що визначають статус фізичної особи в одному розділі Кодексу), з погляду цінностей (ідей) приватного

права, поміж яких чільне місце займає людина – приватна особа, концепція ЦК України потребує кардинального перегляду у процесі його рекодифікації з метою адаптації положень Кодексу до європейського концепту приватного права та врахування надзвичайних ситуацій, що склалися у нашій країні.

При цьому слід врахувати, що ст. 6 (н. н. ст. 6) Договору 1992 р. передбачає, що «Союз поважає основні права особистості, як вони гарантовані Європейською конвенцією захисту прав людини й основних свобод і як вони впливають із загальних конституційних традицій держав-членів, у якості загальних принципів права Співтовариства». Відтак в основу загальних принципів приватного права ЄС, покладений пріоритет прав особистості, закріплений у Європейській конвенції. Отже, європейське приватне право, як таке, починалося фактично з вирішення питань правового статусу особи. Потім на цьому підґрунті формувалася система майнових відносин, речових прав, договорів приватного права тощо.

При створенні чинного ЦК України цей досвід, на жаль, використаний не був. Але зараз маємо нагоду усунути цей недолік у процесі рекодифікації цивільного законодавства шляхом зміни структури Цивільного кодексу. У цьому разі книга I ЦК могла б називатися «Загальні засади» і містити відповідні норми, а книгу II ЦК доцільно назвати «Людина як приватна особа», включивши до неї норми, спеціально присвячені цивільно-правовому статусу людини, як учасника цивільних відносин (Раніше схожу термінологію пропонувала З. В. Ромовська) [3]. Наступні книги Цивільного кодексу можна зберегти відповідно до існуючої структури, оновивши відповідним чином їхній зміст.

Оскільки це дослідження починалося зі згадки про Виклики українському суспільству, зумовлені повномасштабним російським військовим вторгненням, доцільно зауважити, що запропонована зміна акцентів у визначенні статусу людини, як суб'єкта цивільних відносин, не лише буде відповідати «антропоцентричному» баченню сутності приватного права, але також може стати частиною Відповіді на згадані Виклики.

Для цього доцільно передбачити у книзі II ЦК України «Людина як приватна особа» розділу «Здійснення цивільних прав та виконання обов'язків особи у надзвичайних умовах (збройні конфлікти, тероризм, епідемії тощо). Захист прав та інтересів особи у надзвичайних умовах». У розділі, що пропонується, могли б бути вміщені норми, які б передбачали правові гарантії реалізації та захисту цивільних прав та інтересів особи, у тому числі, з прийняттям державою на себе додаткових обов'язків щодо захисту таких прав та інтересів.

Список використаних джерел:

1. Концепція оновлення цивільного законодавства України. Київ : Видавничий Дім «АртЕк», 2020. 128 с.

2. З приводу концепції щодо модернізації Цивільного кодексу України (рекодифікації). URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/157375-z-privodu-kontseptsiiyi-schodo-modernizatsiyyi-tsvilnogo-kodeksu-ukrayini-rekodifikatsiyyi>
3. Ромовська З. Українське цивільне право. Загальна частина. Академічний курс : підр. К., 2005. С. 234–237.

Ключові слова: приватне право, статус приватної особи, людина, рекодифікація (оновлення) цивільного законодавства України, повномасштабне російське вторгнення, реалізація і захист цивільних прав та інтересів.

Key words: private law, status of private person, person, recodification (update) of civil legislation of Ukraine, full-scale Russian invasion, realization and protection of civil rights and interests.

ДАВИДОВА ІРИНА ВІТАЛІЇВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
професор кафедри цивільного права, доктор юридичних наук, професор*

ПРАВОЧИНИ ЗА УЧАСТЮ КОМПАНІЙ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ДЕРЖАВОЮ-АГРЕСОРОМ: ОБМЕЖЕННЯ ТА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

Введення воєнного стану на території України 24 лютого 2022 року через військову агресію Російської Федерації проти України значною мірою вплинуло на велику кількість юридичних явищ, зокрема на можливість брати участь у вчиненні правочинів компаній, які тим чи іншим чином пов'язані з країною-агресором. Не секрет, що економіки наших країн довгий час були досить сильно пов'язані, навіть останні вісім років. І це не лише вчинення правочинів, а й володіння деякими українськими компаніями частками російських і навпаки... Разом з тим, після повномасштабного вторгнення країни-агресора на територію нашої країни задля забезпечення захисту національних інтересів за майбутніми позовами держави Україна у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації та встановлення порядку й критеріїв націоналізації активів окремих категорій осіб, що тісно пов'язані з агресором, було прийнято Закон України «Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів» [1] й Постанову КМУ «Про забезпечення захисту національних інтересів за майбутніми позовами держави Україна у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації» [2].

Накладення своєрідного мораторію на операції з активами, пов'язаними з країною-агресором, торкнулося наступних категорій осіб: громадян Російської Федерації, крім тих, які проживають на території України на законних підставах); юридичних осіб, створені та зареєстровані відповідно до законодавства Російської Федерації; юридичних осіб,